

„Oh, e szenvedésre nincsen — nincsen jambus”
A. G. Matróš

Ady Endre a párisi, dekadens lírát hozta a magyar irodalmi vidékre s vajjon mi mássá válhatott volna ezzel a mérgező orchideával a szívében, mint szomorú, magányos és saját maga számára is meddő emberré? Hangjának szabadságával, szokatlan, gyakran rendkívül értékes szavaival, rímeinek és asszonánszainak muzsikájával Ady a magyar líra akkori kisvárosi idilljébe nyugtalanságot, civakodást és zavart vitt bele. Nagyváradon az ördög jelentkezett. Bótránykő a debreceni alföldön.

Az akadémiai emelkedettség hazug pátoszában, az akkori magyar metrika és poétika törvényesített sémájának és szórendjének kaptafáján, a beszéd ama nemzetközi preromantikus rekvizitumában, amelyet még Victor Hugo „forradalomelőttinek” és „réginek” nevezett, Ady szólamainak merész ség, beszédjének szédületes és extravagáns vakmerősége mint irodalmi botrány jelentkezett. „Rimbaud szavainak alchémiája” a „verlainizmus hallucinációival” magyarázható szavak mágikus szofizmusa, az a kifinomult muzsika, a szavak lírai zenéjének ujonnan felfedezett hanglétráján — mindez a magyar irodalmi idillben botrányos esemény, betörését jelentette.

A pávaszívnek ez a bizzarr, csiklandós, magátszerető nárciszremegése, szüntelen és beteges pubertásnak a versek és rímek egyhangú nihilizmusában való csukladozása, mindez a megbotránkoztatással és nyugtalansággal teli nyugtalan, francia impresszionizmus teljes győzelmét jelentette egy irodalomban, mely mindaddig (kilencszázhat körül) a kispolgári, vidéki csend idillikus egyhangúságában szunnyadozott.

Istenhátamögötti vidéki városok, holdfényben fürdő poros jegenyefasoraival, mikor fiakerek sietnek az esti vonathoz s szerelmespárok csókolóznak a promenádon, a vasúti töltés mellett békák brekegnek; tavasszal, mikor a barkák nyílnak s a felhőkben növekszik a holdtölte, a rejtett mindennapi eseményeknek ez a hatalmas matériája Adyban, mint első magyar impresszionistában megtalálta a maga „szublimált lelkiismeretét” (Grautoff). Első könyvei a verlainizmus egész rekvizitumát dolgozták fel a tehetség és a szokatlanul nyugtalan pubertás minden jelével. A nőnek, mint természetfölötti angyali timbre-rel rendelkező, liliomfehérkezű teremtménynek istenítése, verlaini szökötkutak ezüstös zsongása, a muzsika édessége, tüzes felindulások, morbid, érzéki, bizzarr, libidózus képekben, egyszóval: a szerelmi láz zürzavarát egy croquis gyorsaságával odavetve, inkább a paszellerajz kódében, körvonalakban és színekben, semmint konkrét szavakkal (pas la couleur, rien que la nuance), mindez nyugaton már viseltes lírai divat volt, amelyről a debreceni alföldön úgy írtak, mint irodalomforradalmi eseményről. Ezek a lárvák és hárfák, holdfények és tűzijátékok, ez a szimbólikus szerenáda a berizsporozott arisztokra-

tilkus parókával, mindez esős napok lázas elragadtatásává alakult át, az unalom, gőzgépek, vagonok, zongorák és hotelszobák lírai motívumaival átszőtt szokatlan versekké, mindez Ady lírájában a túlingerült temperamentum elragadtatásával jelentkezett, amely fejét veszti a holt gyermekévek első örömeinek megsiratásában, melyeket siratni talányos, gyerekes és édes dolog. Ez a sírás holt mozgások után, ez a jajveszékés ismeretlen női kezek érintésének édességéért, ez a jajgatás láthatatlan tegnapi bánatokért, mindez Ady első verseiben egybeolvadt a tavaszi, párisi napok erős emócióival, mikor az első szerelem fájdalmai még szűziek s midőn az ember sebzett percek rohánása közben naívnul kiált. S mindezen a nyugtalanságon szüntelenül átzeng a halál és a haldoklás vezérmotívuma, inkább az idegek remegése, semmint az értelem merészsége, amely az üres és tátongó semmibe néz. Ez a kisgyerek, aki még naív elragadtással énekelt anyja ribizli-ajkairól, bizarr kreol szépségéről és egyéni nyugtalanságainak szakadékaikról, irodalmi karrierjét, mint a Halál Rokona kezdte.

*Én a Halál rokona vagyok
Szeretem a tűnő szerelmet
Szeretem megcsókolni azt,
Aki elmegy.*

*Szeretem a beteg rózsákat,
Hervadva ha vágynak, a nőket,
A sugaras, a bánatos
Ősz-időket.*

*Szeretem a szomorú órák
Kísértetes, intő hívását,
A nagy Halál, a szent Halál
Játszi mását.*

*Szeretem az elutazókat,
Sírókat és fölbredőket,
A dér-esős hideg hajnalon
A mezőket.*

*Én a Halál rokona vagyok
Szeretem a tűnő szerelmet
Szeretem megcsókolni azt,
Aki elmegy.*

A nő utáni hisztérikus sírásban, „ifjú karok kilöttyőjében” itt csiráztak ki a halálról való meddő gondolatoktól elragadtatva, afna érintetlen és tiszta álmok a képzeletbeli Lédáról, aki a halál szimbóluma mellett Ady líráját utolsó napig elkíséri. A fagyos, hófehér, alabástrom vállakról, a női hús kísértetiesen viaszos áttetszőségéről ír verseket. (Ilyen testet az eszméletlenség peremén látni, midőn a naív ifjúság ostoba, bársonyos női testről álmodozik.) Az erotikáról oly szép szavakkal beszélő Ady egyéni szerelmi élményeinek hisztérikus túlbecsülésében szenvedett; mivel édeskésen érzéki, saját szubjektív ideg-depresszióit lírai sorsának vásznára vetíti ki, s közben egyéni szenvedéseit kozmikus eseményekké nagyítja fel, úgyhogy nála a libidoisztikus és a kozmikus gyakran alig elválasztható fogalmak. Adynál a halál női parfümtől illatos s minden csókjában benne van a kialudt halotti gyertyák füstje.

Várni, ha éjfél ut az óra,
Egy közeledő koporsóra.

Nem kérdeni, hogy kit temetnek,
Csengettyüzni a gyászmenetnek.

Ezüst sátrak, fekete leplek
Alatt lóbbolni egy fehér keresztet.

Állni gyászban, súlyos ezüstben,
Fuldokolni a fáklyafüstben.

Zörgő árnyakkal harcra kelni,
Fojtott zsolozsmát énekelni.

Hallgatni orgonák bűgását,
Síri harangok mély zúgását.

Lépni mély, tárt sírokon által
Komor pappal, néma szolgálkkal.

Remegve, bújva, lesve, lopva
Nézni egy idegen halottra.

Fázni holdas, babonás éjen
Tömjén-árban, lihegve mélyen.

Tagadni multat, mellett verve,
Mebabonázva, térdepelve.

Megbánni mindent. Törve, gyónva
Borulni rá egy koporsóra.

Testamentumot, szörnyűt, írni,
És sírni, sírni, sírni, sírni.

A halálmotívumnak ebben a tipikusan adys élményében különösen impresszív az infmitivusznak ez a bús, lamentációs, siratós, cigányosan tolakodó, egyhangú zokogása. Ezek a temetési-szerelmi motívumok Adynál eléggé örömantikusak maradtak, a Rilke-balladák egykori ódivatú, naratív motívumaival.

Elment, nem látom többé már soha,
Tengerpart, alkony, kis hotelszoba
Elment, nem látom többé már soha.

Lent zúg a tenger, a tenger örül
Parfümje szálldos csókosan körül,

Egy Fárosz lángol messze valahol,
Jöjj, édesem, lent a tenger dalol,
Jöjj, édesem, lent a tenger dalol.

Itt pihent, csókkolt, az ölembe hullt,
Dalol a tenger és dalol a mult,
Dalol a tenger és dalol a mult.

A mindennapi események megrajzolásában Ady tárgyilagos, férfias és kemény. Parasztjai, midőn a júniusi napsütésben kijönnek a templomból, himzéseik fehérsárga tarkaságában s méltóságteljes fejük nyugalmával, melyből lassan füstölög el a papi szó, egybekeveredve a rétek illatával: ez a kép kálvinistásan kemény s nem barokkos, mint a mi délstájerországi, ellenreformációs hangulatú katolikus intellektueljeinknél a hasonló motivumú versek: Lyubo Wizniernél, Domjanicsnál, vagy Milkovicznál. Ady szavaiban úgy mozdulnak a verssorok, mint valami zenei görgeteg s azt érezni, mintha művészi kéz húzná végig vonóját a lírai motivumon. Ady holdja úgy utazik az égi magasságokban, mint „fehérremszelt falusi tornyok fölött égi omnibusz” s a zenészek és trubadurok káoszában s az álmok és hazugságok ködös és esős tájain Ady „tintától mocskos ujjakkal” átálmodta az egész életet, a természetfeletti dinamikáról énekelve, a bujaság biboráról és érzéki gyönyöréről, olyan bódító és mérgező nyelven, amelyből, mint alattomos tűzfészekből a szenvedély égő szilánkjai szöknek a magasba, mint a lírai tehetséggel megáldott ihlet szerencsés rakétái.

*Ásít a tükör,
Hogy gyáván belenéznek,
Régi hitvesek búcsúzása,
Késések.
Unott ellenfelek vágyunk mi.*

Vagy:

*Ahogy nőnek az árnyak,
Ahogy fogynak az esték,
Úgy fáj jobban és jobban
Az eljátszott öregség.*

Ez a nyugatosan dekadens játék a szerkezettel, mint valami játékszerrel, még fel nem fedezett szavaknak ez az ittas kitalálása, ez a lázas félrebeszélés a gondolati és érzéki világ határán, a vidéki elmaradottság kellős közepén új szóképek zászlóként való lobogtatása, aztán a rímek többé-kevésbé tökéletes zenéje, a „rímek muzsikája”, mindez nem volt semmi más, mint a francia impresszionizmus természetes behatolása egy elmaradott területre, kéthárom évtizedes késéssel. Mindaz, ami a francia lírában Rimbaud és Verlaine között történt, húsz-harminc évvel később a keleteurópai lírai zónákon verődött vissza, a fajták, nyelvek és különböző nemzetiségek intenzitása szerint differenciálódva, nagyjában azért mégis szomorú hasonlósággal. Ma, amikor már bizonyos folkig visszatekinthetünk a szimbolizmusnak, a pszeudoklasszicizmus és a késői romantika kispolgári szépségeivel folytatott harcára, ma ezekről az eseményekről a tapasztalat keserű mellézköngéjével lehet beszélni: mennyire szürkébb és egyhangúbb mindez a nemzetközi irodalmi-impresszionista történés, mint amilyennek első pillanatra tetszett. Blok Ismeretlen Hölgye, akit a szentpétervári éjszakákon álmodott meg, ugyanúgy a késői verlainizmus magasabb, absztrakt vonalán született, mint Rilkének Lédáról írt strófái, vagy Ady képzeletbeli Mylittája. Blok szkíta háttérének élménye a lenygel Julián Tuwin zsidó elnyomottságához hasonlatos, Ady pedig, midőn a magyar-hun abszurdum fölött kesereg, Matossal és Matos sztarcsevicsi lamenciációival rokon. Mindaz, ami a cseh lírában Bezruc körül történt, Ivo Andrić és Crnyanszki között sok lírában jelentkezik. A Stephan George-Hoffmantstahl német lírai komplexuma megfelel a Baljmont-Hippius orosz komplexumának és Cankartól Zsupancsicson, Murnon és Kettejen át egészen Albrechtig terjedő

szlovén líra egyezik a Matos és epigónjai körüli horvát lírai helyzettel. Mindezek a lírák csupán visszatükröződései egy állapotnak, amely ott rohad az európai erőd falai alatt, az európai civilizáció közvetlen közelében, ugyanakkor azonban számtalan művelődési és történelmi ok kínai falával elválasztva tőle. Ady Endrének, mint lírikusnak különös jelentősége nem abban van, hogy impresszionista módszereinek áttörő erejével lerombolta az akadémikus (magyar pszeudoklasszikus) alexandrinusok korszakát, hanem abban, hogy a magyar sors török-tatár és mongol mélységeiben reszkető nagyvárosi sznobizmus tökéletes feleslegességének őszinte irodalmi kifejezését adta.

Ady lírájában létezik egy szó, inkább hazajáró lélek, semmint fogalom, kísérteties szimbólum: Hunnia. Hunnia nem más, mint Hungária, a dunamenti értelmetlenség szentistváni amalgámja, s amint Radoje Domanovic Sztrádiája Obrenovics Szerbiájának volt a színónímája, úgy Hunnia ez a fekete fátyol, amely Ady líráját takarja be a halotti lepel gyászával. E hun fogalom temetési gyászleplevel van letakarva Ady költeményeiben a dunai káosz, ahol hunok és tatárok, mongolok és avarok több mint ezer év óta öldöklik egymást a dunamenti szlávokkal. Ezt a tatár-avarizmust érezni budapesti zakója alatt, a középkori vármegyei maradványokban megsejteni a vad ázsiai törzseknek ama ősmihilizmusát, amely Irtisztól és Volgától a Dunáig és Tiszáig szétárad. Érezni saját dekadens, nagyvárosi, csillogó líráját, amint az ösztön, sors és vér örvényei fölött foszforeszkáló növényt érezni, annyit jelent, mint Ady Hunniáját megérezni. Mindez mai és hun és igaz, mindez a felfoghatatlan, mély, elementáris állapot az, amiből nincs és nem lehet kiút. A középkori cigány és perzsiai kalandorok és utazók leszármazottai, akik ma grófi címet viselnek, lengyel és holland zsidó jövevények, akik két évtized előtt gyalogoltak át a Kárpátokon, ma pedig a magyar irodalmat és sajtót alkotják, a sváb és rajnamenti telepek középkori tájszólásuk és korlátolt landsknecht világ-szemléletük megrögzöttségében, mint a feudális habsburgi kaszárnnyak altisztjei; mindez olyan kilátástalan, akár a granicsárok, bunyevácok, rácok, horvátok, szerbek, oláhok és cincárok politikai gyűlölete minden ellen, ami magyar. Irástudatlan székelyek és tótok, mint kiegyezéskorabeli zsandárok Erdélyben, mongoloidok, palócok, gepidák és kúnok, mint az ezeréves alkotmányra büszke régi magyar nemesség, nyomorult katolikus és kálvinista jobbágnép, tegnap még a török és anatóliai kurd hódítók rabjai, ma pedig idegen osztrák, spanyol, olasz, germán főurak, bécsi grófok és éhes vidéki magyar nemesség jobbágjai, mindezek egymásba gabalyodva és egymást marva, mint valami mérges kígyófészek, a kérdéseknek és problémáknak ebben a tömegében itt érezni az egyéni, lírai tehetetlenséget, s ez Ady Hunniája. Minden jelenségében magunk alatt érezni a kárpáti vulkánt, tudni azt, hogy a dolgok itt már ezer éve mozdulatlanok s hogy itt már ezer éve mindig egy és ugyanaz a kép ismétlődik: amint a csuvasok germán és szláv nőket raboltak és erőszakoltak, éppúgy a magyarok ma szlovák cselédlányokkal „rontják” vérüket: amint a szász telepek kifosztották az isztermenti római polgárokat, éppúgy kiirtják a mai rezsimek mindezt mai nem magyar, lépésről-lépésre, szuronnyal és paragrafussal. S amint a televényért langobardok és frankok, gótok és gallok ölték egymást mongolokkal és szlávokkal, mindannyian, mindannyi ellen, vakom és szenvedélyesen ezer esztendeig, éppúgy marakodnak ma magyarok a nem magyarokkal, ez a tényállás, s ezen a tényálláson nem lehet segíteni. S a tények ilyen helyzetében nyugatosnak, impresszionistának, dekadensnek, lírikusnak lenni, rimbaudi és verlaini elragadtatásban élni egy magánhangzó színárnyalatának istenítéséért, annyit jelent, mint elentétben állni nemcsak a tényleges helyzettel, hanem saját magunkkal is.

Kalandos, romboló, hun, középkori és véres dolog, ennek a magyar sorsnak ez a mongol szfinx-szerű értelmetlensége, amiért a részeg nemesi felkö-

szöntöt: „extra Hungarian non est vita”, kitalálták, ezek a kalandorok és keresztetek, gyanús vitézek, ezek a boroskancsók, garázdálkodók, Rákóczi felkelői, kurucok és horvát bánok bérencei, Szigetvártól Csákvárig és Bécsúj helyig. Ez a török és kálvinista sötét, mély, ismeretlen hun világ Ady Endrében egy eléggé zavart, de vadul őszinte bárdra talált. Ez a dekadens idegember nem talált kulcsot, mellyel ezt a történelmi titkot felnyithatná, nem talált módot, hogyan lehetne kijutni ebből a káoszról, de a ködökben megsejtette maga alatt a vulkánokat, a katasztrófát, s a kikerülhetetlen előtti páni félelemben megírta leglátványosabb sejtéseit. S éppen a belső sűrűlódások ama láthatatlan határvonalán, ahol a hún behatol a verlaini és nyugatos világba, ahol a kozmopolitából egy elátkozott helyzet talajához kötött bárd válik, ahol a szavak művészetéből a konkrét beszéd mély értelme jelentkezik, a szimbolista árnyalatok és népi, rétori szavak egymásbafolyó ellentmondó tömegében, aminek mint szónoki frázisnak kell hangzania, ebben válik Ady Endre lírája jelentőssé és az elkésett keleteurópai impresszionista líra sorában egyik legmarkánsabb jelenséggé. A mindennapi valóság, beteges szólamok bűvészmotívumai és a képek elragadtatása között Ady úgy habozott, mint a szeizmográf tűje, szüntelen remegéssel írva és állandó földrengéseket jegyezve.

*Pocsolyás Értől elszakadt legény
Sorradvá, várva itt tovább ne ülj.
Nem kellenek itt úri álmodók,
Menekülj, menekülj.*

*Rossz a világ itt: dacos Hunnia
Álmodva vívja a régi csatát.
Veri a jövőt: balladát akar,
Balladát, balladát.*

*Homlokod sárgult, lázas a szemed,
Sejtő, beteg és finom a dalod.*

Ezt a hún valóságot érezni, mindenekelőtt azt jelentette, a politikai valóságot érezni; s érezni ezt a politikai valóságot a ferencjózsefi uralom utolsó évtizedében azt jelentette, a politikai aktivitás szükségességét érezni. Érezni saját dekadens kispolgári lírája fölöslegességének meddsőségét, a barbár, hún valósággal szembeni aránytalanságban, azt jelentette: naponta mély egyéni ellentmondásaiban élni és saját fájó ellentmondásait átélni Ady Endrének alkalom volt, hogy saját tépett, szubjektív lírájának inspirációjába és szédületébe ragadtassa el magát. Ez történt Wekerle számtalan kabinetalakításának idején, Kossuth fiának negyvennyolcas panamája, gróf Tisza István tiranizmusának idején, a Pejacevich gróf és Skerlecz báró bánsága közti időben, mikor az elhunyt A. G. Matos Horvátországot alkasztofán látta. A hazaáruló pörök sötét idejében, a kakastollas csendőrök korában — akik a törvényesség törvényellenes őrei voltak — mikor az egész magyar életet béklyóba verte a kiegyezési frázis: „rendet, munkát és törvényt”, Matos akkor énekelte szarkasztikus felköszöntőjét: „Harum-farum-larum, — hedervarum, — reliquiae — reliquiarum”, s Matos sztarcsevicsi kétségbeesése és Ady kossuthi pesszimizmusa között nagyon sok a hasonlóság.

„Magányos férfi idegenben”, aki arról álmodott, hogy „villámokkal sasoskodik”, Matos saját szülővárosának nyomorult mivoltában sokkal reménytelenebbnek érezte magát, mintha éhező szőkevényként a párizsi utca kövén kellett volna élnie. Tisztán látta, amint mindenfelé szétárad a rothadó nyomor.

*Hazug nemesek — császári kerítők
Hízott gonoszok, ördögi kísértők,
Hazug színészek, aranyra várók,
Hazug lelkészek és hazug bárók,
Aranyborjúk s frázisok rabjai,
Sivár pedánsok, sírok szobrai.*

*Hazug ékkövek, hazug újságok,
Olcsó bábúk s vásári bazárok,
Görnyedő rabok, piszkos szofisták,
Értéktelen és édes egoisták,
Latrok fiai, nemzetárulók,
Eszmekalmárok s népiüket zsarolók.*

*Doktori oklevél aljasok zsebében,
Képmutató vallás vén ruék szívében,
Progresszív szifilisz és kultúrmomor,
Haladó nemzet és üres gyomor,
Sekélyes próféták zsiros haszonnal,
Rothadt oszlopon támadt új mocsokkal —*

A. G. Matos, Mora.

Ilyen helyzetben érezve magát, mint „skrofulus. seb, bordély, kórház és bolondokháza”, Bécs szofizmusa és Buda bujasága között széttépve, látva, hogy gyönyörűséges talmi-arisztokratáink miként árulják Horvátországot, Matos elveszett a garabonciás diákromantikában, elvont költői lázadásról énekelve, amint Ady Endre is lázadó rímeket intonált hun marseillaisében:

*Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.*

*Hiszen gyalázatunk, kesérvünk
Már ezer év óta rokon.
Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barrikádokon?*

Ady Endrének ez a lírai politikája a vidéki lázadó kismemes temperamentos politikája, aki a megyegyűléseken ittasan vivátot ordít s pléhkardjával az elnöki asztal zöld posztóját veri: az ilyen zúgban felejtett és írástudatlan nemesek voltak a mohácsi vész előtti és utáni rebellisek, a verbőczy-iskola éhező jogászai, miközben Gubec Matiját, vagy Dózsa Györgyöt várták megváltóként. Ez a kétségbeesés lírája, nemesi részegségben, cigányzene-kísérettel. A kádenciás magyar kantiléna elragadtatása, amely úgy omlik a hún valóság mélységébe, mint vízese a szakadékba. Ez a magyar messzianizmus előtti ázsiai eszeveszett nagyravágyás, amely fajilag kiválasztottnak tekinti magát, de pusztulásra ítéltetett, mindenféle negyvennyolcas tűzijáték nélkül.

*Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalmak is mások!
Ezerszer messiások
A magyar messiások.*

Az anakreonista negyvennyolcas-romantikus, a népdalok trubadurja, Petőfi, megteremtette a magyar táj képét a lírában: a végeláthatatlan síkság depresszióját, melyen az ember a hótól csikorgó csendes téli éjszakában elveszítettnek érzi magát: valaki lámpával mozog a távolban vagy a messzeségben elhaló harangszó száll, mely a pusztába vész, miközben a vándor madárként kereng egy öreg, roskadozó, elhagyott kocsmá körül. S Ady a magyar alföld egyhangú, monoton bánatától sötét, nihilista jóslatokba merült. Tatártól-töröktől fölégetett kicsiny házak, négyévszázados huzakodás a feketesárga bécsi bérecekkel, a kárpáti kráter átkozottsága a faj és vér lázalmában, ez az akaratnélküli sváb-szláv, mongol-oláh sokaság; minden magasabb humánus cél, ideál nélkül, egyetlenegy álommal a szívében, hogy „Zsíros Semmi” legyen, ezek a sánta lovak és sáros vizek; mindez Adyban sűrűsödött össze ólmos rímekbe. A véres kérdések eme tömegén át a költő melankólikusan bámul a Duna látszólag mozdulatlan tükrebe s tömegének súlyos vízszintjére meredve, mely kísértetiesen tovamozdul, elsuhan (a régi Iszter víztükrén pedig eltűnnek mind e hun, avar és magyar tömegamalgámok) Ady hallja, hogyan folyik a Duna s vidáman elmos minden hazugságot s mint valami szfinx, ironikusan csobog ez a sápadt, szörnyű víz már ezer év óta némán és szünet nélkül hordoz magával minden titkot.

*Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Eredendő bűn, lanyha vétek.*

*A Duna-parton sohse éltek,
Boldog, erős, kacagó népek?*

*S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, ó, mind igaz:
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sose látott.*

*A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyenkaloda,
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.*

Minden dunai titok közül a magyar maradt Ady számára a legmérgezőbb. Seholy a világon az élet nem „gúnyolta ki önmagát”, annyi szarkazmus-

Három ingeniózus lírikus, három ember, három faj: az osztrák (katolikus) Rilke a zsidó Kraus és a kálvinista magyar Ady a középeurópai tények ugyanazon állapótát differenciálják, három különböző módon. Rilke édesen szétolvad a szláv kvantitás gondolatától; verlaini nosztalgia jelentkezik benne a szláv nemzetségek után és Rilke-nél minden félhalk moll, Moszkvára írja: „Es war die Stadt meiner ältesten und tiefsten Erinnerungen, es war ein vortwährendes Wiedersehen und Winken: es war Heimat.” Vagy a cseh cinikaj motívumról:

Mich rührt so sehr
böhmischen Volkes Weise
schlechtest sie ins Herz sich leise
macht sie es schwehr.

Míg Rilke megmarad nőies artizmusának elszigetelődésében, Karl Kraus ugyanezre az érintésre az éleselméjű inkvizitor ellenállását fejleszti ki, amely ítéletét keményen és kegyetlenül mondja ki. Krausnál minden vád tele van mély belső lázadással, Ady-nál azonban segítség nélküli kétségbeesés: impotencia és hiszterikus sírás.

sal, mint ahogy naponta kigúnyolja magát ebben a „zsidó-magyar, szlovák-sváb” amalgámban. Ez a „zsidó-magyar, szlovák-sváb kigúnyolása az életnek” ez a rögeszme, hogy ebben a kárpáti kráterben egyáltalában nem lehet élni, csupán meghalni, valósággal mániákusan megszállta Ady Endrét, az őrült láz-átlomig, amelyben csak útvesztőt és, pusztulást látott.

Ebben a magyar hangyabolyban minden harc meddő s legjobb volna megérni egy új Mohácsot és azzal együtt a végleges pusztulást.

*Ha van Isten, ne könnyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajtá,
Cigány-népek langy szívű sihederje,
Verje csak, verje, verje.*

*Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem:
Én magyarnak születtem.
Szent galambja nehogy zöld ágat hozzon,
Üssön, csak ostorozzon.*

*Ha van Isten, földtől a fényes égig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.*

(Nekünk Mohács kell! 1909)

Ilyen dalokat énekelni emberek között, „akik nem emberek”, egy nemzetnek, amely mégcsak „félnemzet” sem, s ezenkívül pusztul, egy civilizációban, amely nincsen, sáros vizek közt, melyek átkozottak, ezt a budapesti magyar világot látni, amint „ünnepi gálaruhában” a krigli sör mellett ül: megszállottnak lenni azzal a rögeszmével, hogy ez az élet nem más, mint „az élet kigúnyolása”; ezek Ady látomásos lírájának témái, melyek napról-napra mindinkább összesűrűsödnek és mind borúsabbakká válnak. Verlaine dekadens, bizarr tűzijátékával ott ülni valamelyik pesti vendéglőben s nemzeti polgártársait szemlélni, „vasárnapi ruháikban ott üldögélnek és garast vetnek a zenekarnak, gyerekeik anyjuk szeretőjének visszfényét hordják szemükben s örömrük ára egy személyt sem ér”, ezek a jelentéktelen és apró örömek; ezek a parányi érzelmek, szakadt díványok és piszkos kocsmák, ez volt a mindennapi élet sara s ebben a sáros kátyúban rekedt meg neuraszténikusan Ady Endre is. Ennek a helyzetnek „clairvoyant” diagnózisában Karl Kraus és Ady meglehetősen hasonlóak. Amíg azonban Karl Kraus valósággal a természetek romboló képességével atomizálta a bécsi központot és szinte tudományos negációjának vonalán szétrombolta és porrázúzta ezt az egész hírlapi és irodalmi építkezést, addig a Krausnál sokkal szenzuálisabb Ady Endre erősebb temperamentummal s kevesebb okossággal, aki egészen feminin Kraus racionalizmusához képest, a másik szélsőségbe esett; a nacionalista romantikába. Amint Matos kvaternikovista lett, Ady kossuthi-nyegvennyolcassá vált: számára Ausztria minden rossznak szülőanyja.

Ady a kilencvenes évek fekete-sárga és piros-féherzöld prosperitásának látzólagos növekedése idején nevelkedve szüntelenül kossuthosan, negyvennyolcásan, márciusian és petőfieskedően érzett és ilyen is maradt mindvégig. A „tavasz” szó különös melankoliáját mindig hozzákapcsolta Petőfi 1848 március 15-i forradalmi csatadalához és szíve, melyről azt írta, hogy Gusztáv Adolf rajongását hordozza, utolsó napjáig, engesztelhetetlenül Bécs-ellenes és következetesen protestáns maradt. A Tisza-korszak „embere az embertelenségben”, a kiegyezéses éra hazugságában magyar a magyar száműzetésben, ember, aki nek szívet összetörték az osztrák puszkatusok, Ady Endre magában, dacosan

szemlélve a habsburgi csapatokat, negyvennyolcas Kossuth-hívó volt. Mikor az utcán magyar katonák, bakák vonulnak, dobolnak s a császári és királyi katonák énekelnek, Adyban így visszhangzik daluk:

*Hogy zúg, zuhog, árad a nóta
Valamennyi vén fiú torkán
S hogy ölte órákig az orkán
Künn őket a próba-mezőkön.*

*Igy járnak a végezés ormán
Ezer és ezer évek óta,
Mindig a Haldálba loholtak
S el nem hagyta őket a nóta.*

Miért? Kiért?...

Az osztrák kaszárnyának ezt a császárelenes gyűlöletét Ady lírájában elborítja Petőfi árnyéka. Petőfi, ez a huszonhatesztendős fiú, aki hat vaskos könyvével a kozákvokak patái alatt elesett, Kossuth Gironde-jának ez az egyedüli jakobinusa, szintén átkozta a fekete-sárga zászlót és a Habsburg házat, meg a bécsi hazugságot kilencediziglen; Petőfi verseinek sansculotte ereje túl nagy volt ahhoz, semhogy utolsó fényes fellobbanás nélkül kialudjék. Mint Lunta, mely lassan füstölög, hogy aztán robbanásban törjön ki, éppígy az a petőfista, negyvennyolcas üstökösszerű elragadtatás, — több mint ötven évi lappangás után, — utójára Ady költeményeiben lángolt fel. De Petőfi negyvennyolca nem csupán fénylő és hősi „In tyrannos” motívum, midőn eszményi lovasságok rohamoznak, hanem ugyanakkor végromlás és összeomlás, amint azt az öreg klasszikus Vörösmarty cigánydalában megénekelte, oly gyászos motívumokkal, mint valami Liszt rapszódia:

*Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mizokog, mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak, vagy vakmerő remények?
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot;
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal!*

A magyar akadémikus hexametek mestere ebben a cigánydalban egész hősi poézisének teljesen reménytelen negációját adta, Ady negyvennyolcas rajongása pedig Petőfi elragadtatása és Vörösmarty depressziója között széles kilengésekben remeg. Örökké Bécs elleni lázadásban, örökké a kozákok patáitól való félelemben, nehogy a letiport magyar sereg ugyanolyan sáros éjszakákon vonuljon keresztül, mint negyvenkilencben, Ady arra törekedett, hogy ezeket a kétségbeesett belső sejtéseit a magyar szuverénitás iránti pozitív, hazafias és kitartó elragadtatással töltsse ki, ami után Moháctól Rákóczi katasztrófájáig hiába törekedtek a magyarok.

Ady, származása szerint maga is erdélyi nemes, ikálvinista lelkipásztor leszármazottja, aki magát bibliai balsorsok prófétájának tekintette, Zrinyi Ilona legidősebb fiának tragikus sorsában a magyar szuverénitásra törekvő minden reménytelen politikai erőfeszítés szimbólumát látta. A népi dalok egyszerű és nyers nyelvén irt kesergőiben a letiport és megtizedelt Rákóczi-felkelőkről énekelt; a tábornüzek fényénél ezek az árnyak paraszti nyerseséggel és szűk-

szavúan beszélgetnek a magyar sors ostoba kiútnélküliségéről. Ezek az éjszakai dalok, ezek a prófétai borongással teli nocturneök, sóhajok és egyszerű népi rímek fojtott asszonánszai mind telve vannak a kiikerülhetetlen előtti félelemmel, sejtéssel és sötétséggel. A pesti parlament az ezeréves alkotmánytól, a választási reformtól, az ezeréves hagyományoktól hangos, a császári és királyi grófok pedig felszerelik a kaszárnyákat, császári nagygyakorlatokat végeztetnek, vámháborúkat készítenek elő, a sajtó ittas derülátásban ír, Ady kuruca eközben a tábortűznél ül és bajtársával beszélget:

*Nekem pajtás úgy is mindegy,
Farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.*

*Medve esz meg, az is mindegy,
Az a szomorú és régi:
Véletlen, ki esz minket.*

Utolsó kurucának szimbólumába beleélve magát, alki farkasként éheznek az erdőn s tudja, hogy neki, kálvinistának, „nincs már istene a császári Bécsben, se Krisztus Pozsonyban, se Szentlélek Tordán”, beleélve magát a letiport lázadó sorsába, aki mint a császár katonája Moldovától Majlandig bolyongott, rokkant paripán, ostobán vérezve, keserűn, értelmetlenül, magyarul s most sorsát várja, hogy valahol egy árokban megdögöljön, mint egy kutya, — Ady Endre kilencszáztizennégyben az egész magyar közélettől csillagászati távolban találta magát. A császári és királyi háború jelszavainak nem hitt, sem mint Petőfi negyvennyolcása, sem mint dekadens, akit kétségbeejtett a hun sár aránytalansága, amelyben született.

Ady már rég úgy tekintette Hungáriát, mint „ódon, átkozott és félelmes házat, kísértetieset s bánatosan romantikusát” és félt kivilágított ablakaitól, mert tudta — ha Hunniában kivilágítják az ablakokat — akkor e „kivilágítás miatt milliókban kihúny az öröm”. A háború előtti utolsó években Ady egész lírája nem volt más, mint „remegő várakozás”, mikor hagyják el ezt az ódon házat a boszorkányok? S midőn tizennégyben legvéresebb ongiájuk táncára perdültek, ez a különös nyár-éjszaka megnyitotta Adyban a borzalom amaz apokaliptikus, utolsó élményét. Mindettől a bécsi, császári és királyi dologtól protestáns, lázadó távolságban maradt s ezekben a véres időkben, amidőn „csörtettek bátran a senkik és meglapult az igaz ember”, — írni kezdte krónikás énekét a halottakról:

*Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált megyengülnek.*

Krónikás ének 1913-ból.

Ez volt a magyar fegyverek megszámlálhatatlan győzelmének ideje, midőn a negyvennyolcas fáklyák kihúnytak s mikor megmutatkozott, hogy „a magyar elaludt a magyarban”. A szenvedésben, merész elgondolásainak örvényeiben, intellektuális ellenállásának határozottságában s ebből a bolond és nehéz háborús helyzetből szüntelenül és neuraszténikusan a haladásban kiutat kereső nagyvárosi nyomor groteszk hitványsága között és gróf Tisza István úr régi és unalmas hadidalai között Ady felnégyelve maradt a lírájával. A tábortűzek már nemcsak Ady látomásos verseiben lobogtak. Jelképes kurucrai ott folytatták éjszakai beszélgetéseiket a Kárpátokban, igazi tábortűzek fényében. Ady Endre szimbólumai a történelmi valóságot kapták háttérnek.

— *Komám, eltévedtünk,
Nagy ez a sötétség,
Fölgyújtottuk a világot
S nem látunk egy lépést.*

*Ordásokkal élünk
Nádban, gázban, sárban,
Mi a célunk, mi a célunk
E nagy bujdosásban?*

*Hadd el, komám, hadd el,
Hadd el, komám, mindegy,
A Mennybéli régen-régen
Erre küldött minket.*

Ady verseinek szavait az események vitték. Elvont kuruc dalai igazabban szólaltak meg, mint a hivatalos sajtó, időszerűbbek voltak a hadijelentéseknél és ma elmúlhatatlanabbak a szentistváni seregek minden babérral koszorúzott győzelménél.

*„Merre Balázs testvér, de merre, de merre?”
„Azt mondom én, testvér, jobb lesz, ha semerre.
Sorsunknak sorsával már régen számoltak,
Már nem a mi dolgunk, hogy mi lesz a holnap.”*

*„Hát várjuk pipogyán legcsúfosabb végünk?”
„Öreg Balog testvér, ez nem a vi vétünk.
Itt régik a bűnök, régik az átkok
S itt újak a bűnök s újak az átkok”.*

A korszerűen mechanizált nagyvárosi valóság gépei között, a nagyváros áramában, aszfaltján és párájában élni s látni az eszeveszett bandát, amely pávaként ott ül a hún vármegyeházák tetején, a nyomorúlt zsellérországot látni, amint alázatosan hallgatja a grófok alkóvjaiból fölhangzó csengetyű szavát; a pandúrokat, katonákat és győztes bécsi generálisokat látni, amint Hunniát, mint valami hullát szétboncolják, négy esztendeig verseket írni a véres császármegyer idején, tehetetlenül, ez Ady háborús lírájának tematikája. Mindazt, ami a négy év alatt felhalmozódott, mindezt a sok úri hazugságot látni, mialatt a paprikajancsik minden bécsi telefonleadásra lesnek, azt idézte elő, hogy Adyt marta a szégyenérzet „a magyar szégyen piszkos szökőkútjai miatt” Mind tudatosabban érzekedett le Hunniáról való felismerésének egyre mélyebb és kétségbeejtőbb örvényében. Úgy énekelt Hunniáról, mint olyan valamiről, ami messzi mögötte marad, Hunniáról, melyre absztrakct intellektuális emigrációjának hihetetlen messzeségéből tekint. Világossá vált benne, hogy ez az ő hún népe „a csúszómászók és lakájok nemzete, amely nem tud élni urai botja nélkül” „Szabadságra érdemtelen, ha bosszút áll, gyáva. Lankadt s ha egyet ad, rossz, kegyetlen”... Elmenni innen és vissza se nézni többé. Nagy harag helyett Adyban lassacskán rombolt a fáradt rezignáció. „Annak felismerésében, hogy tollával nem tudja megállítani az elkerülhetetlen tragédia magyar törvényét, utolsó utálkozásaiiba hullott. Így is ment el végül, vissza se nézett többé. Meghalt, néhány hónappal a háború befejezése után.